

Noi Mediterane (I): „Acea primă rugăciune ca fiu al lui Dumnezeu”

Sensul filiației divine schimbă totul, așa cum a schimbat și viața Sfântului Josemaría, atunci când a descoperit în mod nesperat această „Mare Mediterană”.

31.07.2017

„Sunt momente, fiice și fii ai mei, când înaintăm tot mai mult pe «drumurile contemplației» în

mijlocul lumii” (1). Prin aceste cuvinte Prelatul Opus Dei marchează una dintre prioritățile momentului actual. Apostolatul creștinilor este, astăzi ca și întotdeauna, „o superabundență a vieții noastre interioare” (2). Pe de o parte, pentru că înseamnă să comunicăm exact acea Viață; pe de altă parte, pentru dacă vrem să propunem lumii credința este necesar să o înțelegem și să o trăim în profunzime. Este vorba, în definitiv, așa cum ne-a indicat-o Sfântul Josemaría, de a „ne adânci în profunzimile Iubirii lui Dumnezeu, pentru a putea astfel, prin cuvânt și prin fapte, să o arătăm oamenilor” (3).

Acest drum „spre interior” are o particularitate. Nu tranzitează dintr-un loc cunoscut către un altul, necunoscut: el înseamnă, mai degrabă, aprofundarea a ceea ce este deja cunoscut, în ceea ce pare evident, pentru că a fost auzit de mai

multe ori. Este *descoperit* atunci ceva care, în realitate, se știa, dar care acum este observat cu o forță și cu o profunzime nouă. Sfântul Josemaría se referă la acea experiență vorbind despre diferite „Mediterrane”, care s-au deschis treptat în fața ochilor săi într-un mod neașteptat. Explică aceasta, de exemplu, în Forja:

„În viața interioară, ca și în iubirea umană, este nevoie să fi perseverent. Într-adevăr, trebuie să meditezi de multe ori asupra acelorași argumente, insistând până descoperi o nouă Mediterană.

– Și, oare, cum nu am mai văzut înainte asta, așa de clar?, te-ai putea întreba surprins. – Simplu, pentru că uneori suntem precum pietrele, care lasă să treacă apa, fără să absoarbă nici o picătură.

– De aceea, este nevoie să revenim la considerarea aceluiași lucru, căci nu e chiar același lucru!, ca să ne

pătrundem de binecuvântările lui Dumnezeu” (4).

„A medita asupra aceluiași lucru” pentru a încerca să ne deschidem către întreaga lui bogăție și să descoperim astfel „că nu este chiar același lucru”! Acesta este drumul către contemplare spre care suntem chemați. Este vorba de a brăzda o mare care, pentru prima dată, nu are nimic nou, pentru că formează deja parte din peisajul nostru cotidian. Romanii numeau Mediterana *Mare Nostrum*: era vorba de marea cunoscută, de marea cu care conviețuiau. Sfântul Josemaría vorbește despre descoperirea Mediteranei pentru că, atâta vreme cât mergem către largul mărilor pe care credem că le cunoaștem bine, ni se deschid în fața ochilor orizonturi largi, nebănuite. Putem spune, astfel, Domnului, cu cuvintele Sfintei Ecaterina de la Siena : „ești precum o mare profundă, în care cu cât caut

mai mult, cu atât găsesc mai mult și în care cu cât găsesc mai mult, cu atât caut mai mult” (5).

Aceste descoperiri vin din cauza luminilor pe care Dumnezeu ni le dă, atunci când și cum vrea El. Cu toate acestea, modul nostru de a considera lucrurile pe îndelete ne pune în situația de a primi aceste lumini de la Domnul. „Și precum cel care mai întâi care stătea în beznă și a văzut imediat soarele care îi lumina chipul și vede cu claritate ceea ce până atunci nu văzuse, în așa fel cel care primește Duhul Sfânt rămâne cu sufletul iluminat” (6). În următoarele editoriale vom revizui câteva dintre aceste Mediterane, pe care Sfântul Josemaría le-a descoperit în viața sa interioară, pentru a ne adânci împreună cu el „în profunzimea Iubirii lui Dumnezeu”.

Abba Pater!

Una dintre convingerile cele mai înrădăcinate la primii creștini era aceea că puteau să se adreseze lui Dumnezeu ca fii preaiubiți. Isus însuși i-a învățat: „Voi rugați-vă așa: „Tatăl nostru care ești în ceruri...” (Mt 6, 9). El s-a prezentat în fața iudeilor ca Fiul iubit al Tatălui și i-a învățat pe discipolii săi să se comporte la fel. Apostolii l-au auzit adresându-se lui Dumnezeu în felul în care o făceau copiii evrei adresându-se părinților lor. Și, atunci când L-au primit pe Duhul Sfânt, ei înșiși au început să utilizeze acea formulă. Era vorba de ceva în mod radical nou, în privința pietății lui Israel, dar Sfântul Paul îl considera ca pe ceva obișnuit și cunoscut tuturor: „ați primit Duhul înfierii prin care strigăm: Abba, Tată! Însuși Duhul dă mărturie duhului nostru că suntem fii ai lui Dumnezeu” (Rm 8, 15-16). Era o convingere care îi umplea de încredere și le dădea o îndrăzneală neașteptată: „dacă

suntem fii, suntem și moștenitori: moștenitori ai lui Dumnezeu, comoștenitori ai lui Cristos” (Rm 8, 17). Isus nu este doar Unul născut al Tatălui, ci și Primul născut al multor frați (conf. Rm 8, 29; Col 1, 15). Viața cea nouă trăită de Cristos se prezenta în fața ochilor acelor primi creștini ca o viață de fii preaiubiți ai lui Dumnezeu. Acesta nu era un adevăr teoretic sau abstract, ci ceva real, care îi umplea de o bucurie debordantă. O adevărată mostră a acestui lucru este strigătul care i-a scăpat apostolului Sfânt Ioan în prima sa scrisoare: „Priviți ce iubire a avut Tatăl pentru noi, numindu-ne fii ai lui Dumnezeu, așa cum și suntem!” (1 In 3, 1).

Paternitatea lui Dumnezeu, iubirea sa singulară și blândă pentru fiecare dintre noi este ceva ce creștinii învățăm de mici copii. Și, totuși, suntem chemați să descoperim asta într-un mod personal și viu, care să

ajungă să transforme relația noastră cu Dumnezeu. Făcând aceasta, se deschide în fața ochilor noștri o Mediterană de pace și încredere, un orizont imens în care putem să ne adâncim de-a lungul întregii noastre vieți. Pentru Sfântul Josemaría a fost o găselniță nesperată, deschiderea bruscă a unei panorame care era, în realitate, ascunsă în ceva ce cunoștea bine. Era în toamnă anului 1931; și-o amintea mulți ani după aceea: „V-aș putea spune până când, chiar și clipa, chiar și locul unde s-a petrecut acea primă rugăciune ca fiu al lui Dumnezeu. Am învățat să-l chem pe Tatăl, prin „Tatăl nostru”, de când eram copil; dar faptul de a simți, de a vedea, de a admira acea dorință a lui Dumnezeu de a deveni fiii săi... s-a petrecut pe stradă și într-un tramvai – o oră, o oră și jumătate, nu mai știu –; *Abba, Pater!*, trebuia să strig” (7).

În lunile următoare, Sfântul Josemaría a revenit în mod repetat

asupra acestui punct. În perioada de reculegere pe care a făcut-o un an mai târziu, de exemplu, nota el: „Ziua întâi. Dumnezeu este Tatăl meu. – Și nu mă dezic de această considerație” (8). Îmi petrec ziua întreagă luând în considerare Paternitatea lui Dumnezeu! Deși, la început, o considerare atât de extinsă în timp ne poate surprinde, de fapt, ea semnalează profunzimea cu care a pătruns în el experiența filiației divine. De asemenea, prima noastră atitudine, în timpul rugăciunii și în general, atunci când ne adresăm lui Dumnezeu, trebuie să constea dintr-o mărturisire de abandon și de mulțumire. Dar, pentru ca adresarea noastră către Dumnezeu să dobândească această formă, este de dorit să descoperim, personal, încă o dată, că El a dorit să fie Tatăl nostru.

În primul rând, pentru a descoperi paternitatea lui Dumnezeu este necesar ca de mai multe ori să

refacem autentica sa imagine. Cine este El pentru mine? Într-un fel conștient sau inconștient sunt oameni care se gândesc la Dumnezeu, ca pe Cineva care impune legi și anunță pedepse pentru cei care nu le îndeplinesc; Cineva care speră să i se respecte voința și se înfurie în fața nesupunerii; într-un cuvânt, un Stăpân față de care noi nu am putea fi decât în mod involuntar supuși. În alte cazuri – li se întâmplă și unor creștini -, Dumnezeu este perceput în mod fundamental ca un motiv pentru care trebuie să te porți bine. Oamenii se gândesc la El ca o cauza pentru care fiecare se mișcă spre locul unde realmente nu *vrea*, dar *trebuie* să meargă. Totuși, Dumnezeu nu este un tiranic Dominator, nici un Judecător de greșeli rigid și implacabil: este Tatăl nostru. Ne vorbește despre păcatele noastre, despre greșelile noastre, despre lipsa noastră de generozitate:

dar face aceasta pentru a ne elibera de ele, pentru a ne promite Prietenia și Iubirea lui” (9).

Dificultatea de a observa că „Dumnezeu este Iubire” (1 In 4, 8) se datorează, câteodată și crizei pe care o traversează paternitatea în diverse țări. Poate că am verificat asta în timp ce vorbim cu prietenii sau colegii : tatăl lor nu le lasă amintiri plăcute și un Dumnezeu care este Tată nu li se pare în mod deosebit agreabil. Propunându-le credința, este bine să-i ajutăm să vadă cum durerea lor, din această cauză, le dovedește până unde pot purta în suflet paternitatea : o paternitate care îi precedă și care îi cheamă. Pe de altă parte, un prieten, un preot îi pot ajuta prin apropierea lor ca să descopere iubire pentru „Tatăl, de la care își trage numele orice familie în cer și pe pământ” (Ef 3, 14) și să încerce să simtă acea tandrețe și din „vocația de a păzi” (10) care tresaltă

din fiecare și care ne deschide drumul către tată sau către mamă care *ei înșiși sunt acum deja* sau care ar vrea să fie într-o bună zi. Astfel, ei por să ajungă să descopere în esența sufletului lor autenticul chip al lui Dumnezeu și modul în care noi, fiii săi, suntem chemați să trăim, știindu-ne priviți de către El, cu o infinită iubire. Într-adevăr, un tată nu-și iubește fiul *pentru ceea ce face* , pentru rezultatele lui, ci pur și simplu, *pentru că este fiul său* . În același timp, îl lasă pe lume și încearcă să scoată din el ce este mai bun, dar mereu plecând de la cât de mult acesta valorează în ochii săi.

Ne poate sluji să luăm în considerație, în special, în momentele de înfrângere sau atunci când distanța dintre viața noastră și *modelele* pe care ni le prezintă lumea în care trăim ne determină să avem o considerație scăzută despre noi înșine. Poate că ar trebui să ne

amintim mai des că „aceasta este „statura” noastră, aceasta este identitatea noastră spirituală: suntem fiii iubiți ai lui Dumnezeu, mereu (...). A nu ne accepta, a trăi nemulțumiți și a gândi negativ înseamnă a nu ne recunoaște identitatea cea mai autentică : este ca și cum m-aș întoarce cu spatele, atunci când Dumnezeu ar vrea să-și fixeze ochii la mine; înseamnă să vrei să împiedici ca visul său să se îndeplinească în mine. Dumnezeu ne iubește așa cum suntem și nu este păcat, defect sau greșeală care să-l facă să-și schimbe ideea” (11).

A ne da seama că Dumnezeu este Tatăl se potrivește cu a ne lăsa priviți de El, *ca niște fii foarte iubiți* . În acest fel, vom înțelege că *meritul* nostru nu depinde de ceea ce avem – talentele noastre – sau de ceea ce facem – reușitele noastre –, ci de Iubirea care ne-a creat, care ne-a *visat* pe noi și ne-a *întemeiat* „înaintea de crearea

lumii” (Ef 1, 4). În fața ideii reci despre Dumnezeu, pe care lumea contemporană și-o face, câteodată, Papa Benedict al XVI-lea a dorit să amintească de la începutul pontificatului său că „nu suntem produsul întâmplător și fără sens al evoluției. Fiecare dintre noi este fructul unui gând de-al lui Dumnezeu. Fiecare dintre noi este dorit, fiecare este iubit, fiecare este necesar” (12). Cu adevărat această idee are consecințe în viața noastră cotidiană ?

Speranța plină de încredere a fiilor lui Dumnezeu

Sfântul Josemaría le amintea, în mod frecvent, credincioșilor din Opus Dei că „baza vieții noastre spirituale este sensul filiației noastre divine” (13). Compara aceasta cu „firul care unește perlele unui lung și minunat colier. Filiația divină este firul și în el se cuplează toate virtuțile, pentru că

sunt virtuțile ale unui fiu al lui Dumnezeu” (14). De aceea este crucial să-i cerem lui Dumnezeu să ne deschidă această Mediterană, care susține și dă formă întregii noastre vieți spirituale.

Firul filiației divine se traduce printr-o „atitudine cotidiană de abandon plin de speranță” (15), o atitudine care este specifică fiilor, în special atunci când sunt de vârstă mică. De aceea, în viața și în scrierile Sfântului Josemaría, filiația divină mergea mai degrabă unită cu copilăria spirituală. Într-adevăr, oare, cât de tare îl interesează succesivele căderi pe copilul care învață să meargă pe bicicletă ? Nu înseamnă nimic, atâta timp cât îl vede pe tatăl său în apropiere, încurajându-l să încerce din nou. În aceasta constă abandonul său plin de speranță: „Tata spune că eu pot ... haide!”.

A ne ști fii ai lui Dumnezeu înseamnă și siguranța pe care ne sprijinim pentru a duce la bun sfârșit misiunea pe care Domnul ne-a încredințat-o. Ne vom simți precum acel fiu căruia tatăl său îi spune : „Fiule, du-te azi să lucrezi în vița de vie (Mt 21, 28). Poate că ne va asalta, mai întâi, nesiguranța sau mii de alte întâmplări de orice fel. Dar, imediat, vom înțelege că Tatăl nostru este cel care ne cere asta, demonstrându-ne o încredere imensă. Ca și Cristos, vom învăța să ne abandonăm în mâinile Tatălui și să-i spunem din adâncul inimii noastre : „Să nu fie ceea ce vreau eu, ci ceea ce tu vrei” (Mc 14, 36). Sfântul Josemaría ne-a învățat prin viața sa să ne comportăm în acest fel, ca și Cristos : „De-a lungul anilor, am încercat să mă sprijin, fără încetare, pe această grozavă realitate. Rugăciunea mea, în orice împrejurare, a fost aceeași, cu tonuri diferite. I-am spus : Doamne, Tu m-ai adus aici; Tu mi-ai încredințat

aceasta sau aceea, iar eu am încredere în Tine. Știu că ești Tatăl meu și am văzut mereu că cei mici erau absolut siguri de părinții lor” (16).

Desigur, nu putem nega faptul că vor fi dificultăți. Dar ne vom confrunta cu ele datorită conștiinței cu care, orice s-ar întâmpla, acest Tată atotputernic ne însoțește, este de partea noastră și veghează asupra noastră. El va îndeplini ceea ce noi ne propunem, pentru că la urma urmei este opera sa; o va face, poate, într-un mod diferit, dar mai rodnic. „Atunci când te abandonezi adevărului din Domnul, vei învăța să te mulțumești cu ceea ce urmează și să nu-ți pierzi seninătatea, dacă sarcinile – în ciuda faptului că ai depus tot efortul și mijloacele necesare – nu se dovedesc a fi pe gustul tău... Pentru că au „ieșit” așa cum îi place lui Dumnezeu să iasă” (17).

A cultiva „sensul filiației divine”

Sfântul Josemaría, – trebuie să subliniem acest lucru – nu semnala ca fiind bază a spiritului Opus Dei *filiația divină*, ci *sensul* filiației divine. Nu e suficient să *fi* fiu al lui Dumnezeu, ci trebuie să *ne știm* fii ai lui Dumnezeu, în așa fel încât viața noastră să dobândească acel *sens*. Să ai această siguranță în inimă este baza cea mai solidă; adevărul filiației noastre divine se transformă atunci în ceva operativ, cu repercusiuni concrete în viața noastră.

Pentru a cultiva un asemenea *sens* este bine să *aprofundezi* acea realitate cu mintea și cu inima. Cu *mintea*, mai întâi, meditând în rugăciunea ta la pasajele din Scriptura care vorbesc despre paternitatea lui Dumnezeu, despre filiația noastră, despre viața fiilor lui Dumnezeu. Această meditație poate primi lumina din multe texte de-ale

Sfântului Josemaría referitoare la condiția noastră de fii ai lui Dumnezeu (18) sau din reflecțiile ale altor sfinți și scriitori creștini (19).

Cu inima , putem aprofunda condiția noastră de fii ai lui Dumnezeu, adresându-ne Tatălui cu încredere, abandonându-ne Iubirii sale, actualizând, cu sau fără cuvinte, atitudinea noastră filială și încercând să păstrăm prezentă mereu Iubirea pe care El ne-o poartă. Un mod de a face asta este să ne adresăm Lui, prin scurte invocații și rugăciuni. Sfântul Josemaría sugera: „Cheamă-l Părinte de multe ori pe zi și spune-i – în singurătate și în inima ta – că îl iubești, că îl adori: că simți pentru el mândria și puterea de a fi fiu al său” (20). De asemenea, putem să utilizăm și vreo scurtă rugăciune care să ne ajute să înfruntăm ziua cu siguranța de a ne simți fii ai lui Dumnezeu sau să o terminăm, cu mulțumire, cu căință și cu speranță. Papa Francisc

le propunea astfel tinerilor :

„Doamne, îți mulțumesc pentru că mă iubești; sunt sigur că mă iubești; lasă-mă să mă îndrăgostesc de viața mea”. Nu de defectele mele, pe care trebuie să le corectez, ci de viață, care este un mare dar : este timpul pentru a iubi și a fi iubit” (21).

A reveni acasă la Părinte

Familia a fost descrisă ca fiind „locul la care se revine”, acolo unde ne aflăm regăsirea și odihna. Așa este, în special, pentru că acesta este „sanctuarul iubirii și al vieții” (22), așa cum îi plăcea Sfântului Ioan Paul al II-lea să spună. Acolo regăsim Iubirea care dă sens și valoare vieții noastre, pentru că ea se află la originea însăși a vieții.

La fel, a ne simți fii ai lui Dumnezeu ne permite să ne întoarcem la El, cu încredere, atunci când suntem obosiți, când am fost tratați cu răutate și când ne simțim răniți...

sau, de asemenea, atunci când l-am ofensat. *Întoarcerea la Părinte* este alt mod de a trăi cu această atitudine de „abandon plin de speranță”. Este bine să medităm deseori la parabola tatălui care avea doi fii, amintită de Sfântul Luca (Conf. Lc 15, 11-32) : „Dumnezeu ne așteaptă, precum tatăl din parabolă, cu brațele deschise, deși nu merităm asta. Nu contează ce datorii avem. Ca și în cazul fiului risipitor, este nevoie doar să ne deschidem inima, să ne fie dor de casa Tatălui nostru, să ne minunăm și să ne bucurăm în fața darului pe care Dumnezeu ni-l face de a ne putea chema și de a fi, în ciuda atâtor lipsuri de comunicare din partea noastră, fii ai săi, cu adevărat” (23).

Acel fiu, poate că de abia s-a gândit la durerea pe care i-a cauzat-o Părintelui său: mai ales îi era dor de cât de bine se comportau cu el, atunci când era în casa paternă

(conf. Lc 15, 17-19). Se îndreaptă într-
acolo cu ideea de a nu fi decât încă
un *slujitor* printre alții. Totuși, tatăl
său îl primește – iese să-l caute, i se
prinde de gât și îl umple de sărutări!
– amintindu-i identitatea sa cea mai
profundă: *el este fiul său* . De îndată îi
preia hainele, încălțăminte, inelul...
– semnele filiației sale –, pe care nici
măcar răul său comportament nu
putea să le șteargă. „La urma
urmelor era vorba despre propriul
său fiu și o asemenea relație nu
putea să fie îndepărtată și nici
distrusă de nici un fel de
comportament” (24).

Deși câteodată am putea să-l vedem
pe Dumnezeu ca pe un Stăpân, ai
cărui slujitori suntem sau ca pe un
Judecător rece, El rămâne fidel
Iubirii sale de Părinte. Posibilitatea
de a ne apropia de El, după ce am
căzut, este întotdeauna o ocazie
minunată de a-l descoperi. În același
timp, asta ne revelă propria noastră

identitate. Nu este vorba doar ca El să fi decis să ne iubească, pentru că așa îi vine, ci că în mod clar *suntem* – prin har – *fii ai lui Dumnezeu* .

Suntem fii ai lui Dumnezeu și nimic și nimeni nu ne va putea fura niciodată această demnitate. Nici măcar noi înșine. De aceea, în fața realității slăbiciunii noastre și a păcatului – conștient și voluntar – să nu ne lăsăm invadați de disperare. Așa cum semnala Sfântul Josemaría „această concluzie nu este ultimul cuvânt. Ultimul cuvânt îl spune Dumnezeu și este cuvântul iubirii sale cea salvatoare și plină de milostenie și, prin urmare, este cuvântul filiației noastre divine” (25).

Ocupați cu iubirea

Sensul filiației divine schimbă totul, așa cum i s-a schimbat viața Sfântului Josemaría atunci când a descoperit în mod neașteptat acea Mediterană. Ce diferită este viața

interioară, atunci când, în loc să o fundamentăm pe reușitele noastre sau pe ideile noastre de a o îmbunătăți, o bazăm pe Iubirea care ne precedă și ne așteaptă! Dacă cineva acordă prioritate pentru ceea ce el însuși *face*, viața sa spirituală se mișcă, aproape în exclusivitate, în jurul stării sale personale. Pe termen lung, acest mod de a trăi nu numai că conține riscul de a fi lipsiți de iubirea lui Dumnezeu, uitată într-un colț al sufletului, ci și de a cădea în dezamăgire, pentru că este vorba despre o luptă în care acel om se află singur în fața înfrângerii.

Atunci când, în schimb, ne concentrăm pe ceea ce *Dumnezeu face*, ne lăsăm iubiți în fiecare zi de către El, primindu-i zilnic Mântuirea, lupta dobândind altă tărie. Dacă ieșim învingători, ni se va deschide, cu o mare naturalețe, calea mulțumirilor și a laudelor; dacă suntem învinși, atitudinea noastră

față de Dumnezeu va consta din a reveni, plini de încredere, la Tatăl, cerând iertare și lăsându-ne îmbrățișați de El. Se înțelege astfel că „filiația divină nu este o virtute particulară, care are propriile sale acte, ci condiția permanentă a celui care deține virtuțile. De aceea, nu se acționează ca fiu al lui Dumnezeu prin anumite acțiuni: întreaga noastră activitate, exercitarea virtuților noastre, poate și trebuie să fie exercițiul filiației divine” (26).

Nu există înfrângere pentru cel care dorește să primească zilnic Iubirea lui Dumnezeu. Chiar și păcatul se poate transforma într-o ocazie de a ne aminti identitatea de fii și de reveni la Tatăl, care dorește să iasă în întâmpinarea noastră strigând: „Fiule, fiu al meu!”. Din această conștiință se va naște – așa cum se năștea în Sfântul Josemaría – puterea de care avem nevoie pentru a merge încă o dată după Domnul. „Știu că voi

și cu mine, în mod hotărât, prin strălucirea și cu ajutorul harului, vom vedea ce lucruri anume trebuie să ardem și le vom arde; ce lucruri trebuie să aruncăm și le vom arunca; ce lucruri trebuie să dăruim și le vom dărui” (27). Dar vom face asta fără îngrijorare și fără deznădejde, încercând să nu confundăm idealul vieții creștine cu perfecționismul (28). Vom trăi astfel, în așteptarea Iubirii pe care Dumnezeu ne-o arată, fiind ocupați să iubim. Vom fi precum fii cei mici care au descoperit puțin din iubirea Tatălui lor și doresc să-i mulțumească în mii de feluri și să fie pe placul lui cu toată dragostea – puțină sau multă – pe care sunt capabili s-o exprime.

Lucas Buch

[1] F. Ocáriz, Scrisoare pastorală, 14-II-2017, nr. 30.

[2] Ibidem. Cfr. San Josemaría, Drum, nr. 961; Prietenii lui Dumnezeu, nr. 239.

[3] Sf. Josemaría, Cristos care trece, nr. 97.

[4] Sf. Josemaría, Forja, nr. 540.

[5] Sf. Ecaterina de Siena, Dialog, c. 167.

[6] Sf. Chiril din Ierusalim, Cateheză 16, 16.

[7] Sf. Josemaría, Meditația din 24-XII-1969 (la A. Vázquez de Prada, Fondatorul Opus Dei, vol. 1, Rialp, Madrid 1997, p. 390).

[8] San Josemaría, Însemnări intime, nr. 1637 (la A. Vázquez de Prada, Fondatorul Opus Dei, vol. 1, p. 465).

[9] Sf. Josemaría, Cristos care trece, nr. 64.

[10] Francisc, Omilia la Slujba de inițiere a Pontificatului, 19-III-2013.

[11] Francisc, Omilie, 31-VII-2016.

[12] Benedict XVI, Omilia la Slujba de inițiere a Pontificatului, 24-IV-2005.

[13] Sf. Josemaría, Scrisoare 25-I-1961, nr. 54 (la E. Burkhart, J. López, Viața cotidiană și sfințenia din învățămintele Sfântului Josemaría, vol. 2, Rialp, Madrid 2013, p. 20, nota 3).

[14] Sf. Josemaría, Adnotări din predicare, 6-VII-1974, la E. Burkhart, J. López, Viața cotidiană și sfințenia din învățămintele Sfântului Josemaría, vol. 2, p. 108.

[15] F. Ocáriz, Scrisoare pastorală, 14-II-2017, nr. 8.

[16] Sf. Josemaría, Prietenii lui Dumnezeu, nr. 143.

[17] Sf. Josemaría, Brazdă, nr. 860.

[18] Conf. de ex. F. Ocáriz, „Filiația divină” în Dicționarul Sfântului Josemaría Escrivá de Balaguer, Monte Carmelo, Burgos 2013, pp. 519-526.

[19] Anul jubiliar al Milostivirii a permis redescoperirea unora dintre ei. Conf. Consiliului Pontifical pentru Promovarea Noii Evanghelizării, Milostivi precum Tatăl, Subsidii pentru Jubileul Milostivirii 2015-2016.

[20] Sf. Josemaría, Prietenii lui Dumnezeu, nr. 150.

[21] Papa Francisc, Omilie, 31-VII-2016.

[22] Sf. Ioan Paul al II-ea, Omilie, 4-V-2003.

[23] Sf. Josemaría, Cristos care trece, nr. 64.

[24] Sf. Ioan Paul al II-lea, Enc. Dives in Misericordia (30-XI-1980), nr. 5.

[25] Sf. Josemaría, Cristos care trece, nr. 66.

[26] F. Ocáriz – I. de Celaya, A trăi ca fii ai lui Dumnezeu, Eunsa, Pamplona 1993, p. 54.

[27] Sf. Josemaría, Cristos care trece, nr. 66.

[28] Cfr. F. Ocáriz, Scrisoare pastorală, 14-II-2017, nr. 8.